

ВИЗАНТИЈСКО НАСЛЕЂЕ У БЕДЕКЕРИМА

Током више од стопедесет година уобичајено је да се један поджанр путописне литературе назива по имену човека, који је и најзаслужнији за његов настанак и развој током 19. и 20. века.¹

Реч је, наравно, о водичима за туристе, приручним књигама за путовања, водичима за путнике, путовођама, како је немачки израз „Reiseführer“ преведен почетком прошлог века на српски језик, или једноставно, реч је о бедекерима.

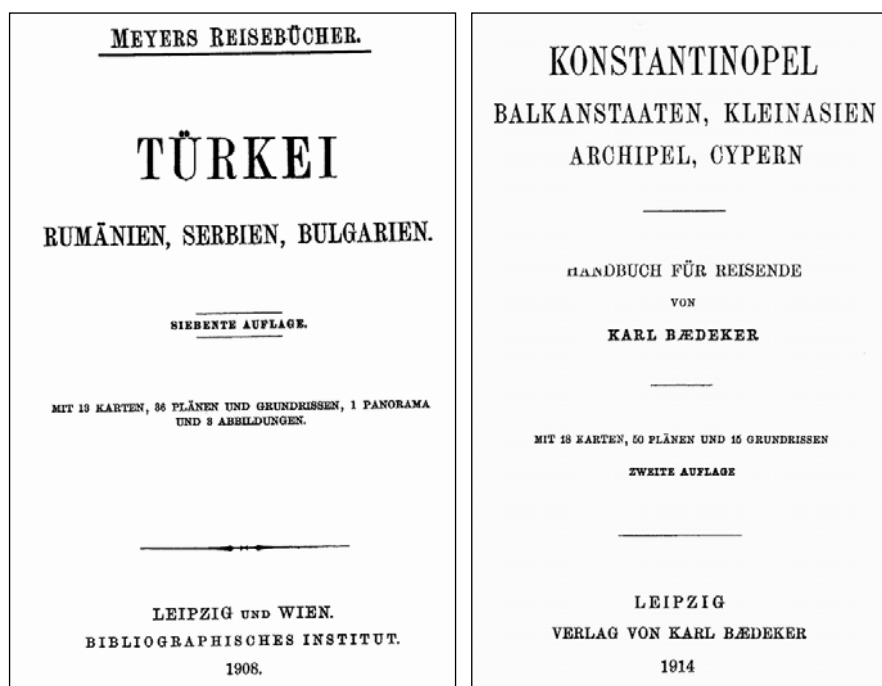
Настанак ових модерних приручних књига за путовања везује се за прву половину 19. века. Било је то у годинама када је објављен први водич по Рајни, и многобројних књига припреманих и штампаних у издавачкој кући «Карла Бедекера» у Лајпцигу.

Пионирски подухват Карла Бедекера врло брзо је постао изузетно популаран код најшире читалачке публике, па је аутор осмислио читаву серију сличних књига представљајући у свакој од њих неко нову земљу или нови регион.

У другој половини 19. века популарност бедекера је на немачком језичком подручју све више расла па су и други издавачи почели са припремањем и објављивањем оваквих књижица. То су, на првом месту, Библиографски институт (Bibliographisches Institut), такође из Лајпцига, са едицијом „Мајерове путне књиге“ (Meyers Reisebücher), потом Хартлебен (А. Hartleben) из Беча са „Илустрованим водичима“ (Hartleben's Illustrierte Führer) или Грибен из Берлина итд. Током двадесетог века овај поджанр путописне литературе доживљава праву експанзију и појављује се као посебна едиција у многобројним издавачким кућама широм Европе, „Blue Guide“, „Berlitz“, „The Rough Guide“, и други.²

¹ P. Baumgarten – M. I. Baumgarten: *Baedeker, ein Name wird zur Weltmarke*. Ostfildern, Baedeker, 1998; H. Frühauf: *Das Verlagshaus Baedeker in Koblenz 1827 - 1872*. Katalog zur Ausstellung der Rheinischen Landesbibliothek Koblenz, 12.10.1992 - 30.11.1992. Koblenz, 1992 (Rheinische Landesbibliothek, Koblenz, 2).

² L. Neunlinger: *Reiseführer im Wandel der Zeit*. Wien, 1982 (Wiener Stadt- und Landesbibliothek: Wechselausstellung der Wiener Stadt- und Landesbibliothek, 196); H. Krohn: *Karl Baedeker und seine Konkurrenten*. In: *Reisen und Leben*, Heft 16, 1988, S. 4-11.

Водичи за путнике не представљају, међутим, само корисне изворе са туристичким информацијама, већ истовремено приказују слику неке земље домаћој читалачкој публици.

Током последњих година написано је доста студија о начину формирања слике о „другом“, о другом народу, другој земљи итд, а на основу теоријских поставки такозване „имагологије“, али још увек недовољно и о улози водича за путнике у овом процесу.

Штампани за најширу читалачку публику, водичи за туристе представљају, стога, један од важнијих жанрова путописне литературе на основу којих се обликује поменута слика.³

Територија данашње Србије представљена је крајем 19. и почетком 20. века у различитим насловима и серијама Карла Бедекера и Библиографског института, оба са седиштем у Лајпцигу. Први издавач објављивао је своје књижице, препознатљивих црвених корица, под заједничким насловом „Handbuch für Reisende von Karl Baedeker“, док је серија непосредног конкурента била насловљена као „Meyers Reisebücher“.⁴

³ Н. Popp: *Das Bild der Mittelmeerländer in der Reiseführer-Literatur. Eine Vortragsreihe im Sommersemester 1993*. Passau, Passavia-Univ.-Verl., 1994 (Passauer Mittelmeerstudien, 5); I. Backes: *Wegweiser in die Fremde. Reiseführer, Reiseratgeber, Reisezeitschriften*. Bergisch Gladbach, Thomas-Morus-Akad., 1990. (Bensberger Protokolle, 57).

⁴ А. Hinrichsen: *Baedeker's Reisehandbücher 1832-1990. Bibliographie 1832-1944. Verzeichnis 1948-1990. Verlagsgeschichte, mit Abbildungen und zusätzlichen Übersichten*. 2. Aufl. Bevern, Hinrichsen, 1991; W. Hauenstein: *Wegweiser durch Meyers Reisebücher 1862 - 1936. Bibliographie mit Abbildungen, Tabellen, Register und einer Einführung von Alex W. Hinrichsen*. Stadtoldendorf, Hinrichsen, 1993.

Током друге половине 19. века Карл Бедекер се, после великог успеха и добре продаје његових водича за путнике по земљама Западне и Јужне Европе, окренуо новом региону, Југоисточној Европи. Прво је припремио, 1883. године, водич по Грчкој, који је до 1905. доживео пет издања, а 1904. као засебну књижицу штампа водич по Атини.

Исте године када је путовођа по Грчкој прештампан по пети пут, Карл Бедекер објављује прво издање дела „Konstantinopel und das westliche Kleinasien“, у којем су се нашли и прилози и о балканским земљама, Србији, Бугарској, Руминији и, како се из наслова већ види, Турској. Девет година касније, 1914, у истој издавачкој кући припремљено је ново издање овог водича за туристе, али овога пута под нешто другачијим насловом: „Konstantinopel, Balkanstaaten, Kleinasien, Archipel, Cypern“.⁵

Трудећи се да не изгуби корак за својим конкурентом, Библиографски институт из Лајпцига такође се окреће новом тржишту. Само годину дана пре Карла Бедекера, 1882, читаоцима је представљена књижица под насловом „Syrien, Palästina, Griechenland und Türkei“, која ће до почетка Првог светског рата, до 1914. године, доживети осам издања, иако често под различитим насловима. Други и трећи пут, 1888. и 1891. године, на насловним листовима ће писати: „Türkei und Griechenland, Untere Donauländer und Kleinasien“, четврто издање, из 1892, подељено је у два дела и прва књижица ће се продавати по имену „Untere Donauländer und Türkei“, да би пето, из 1898, шесто из 1902. и седмо из 1908, били објављени под насловом „Türkei, Rumänien, Serbien, Bulgarien“. И коначно, последње, осмо издање, из 1914. године, има наслов „Balkanstaaten und Konstantinopel (Anatolische und Bagdadbahn)“.⁶

Ако изузмемо „Грчку“ у издању Карла Бедекера, све остале балканске земље обрађене су у водичима за туристе у заједничким књигама, под различитим општим насловима, али у оквиру једног ширег региона у који су укључене територије јужно од Саве и Дунава па све до обала Мале Азије.

Почетком двадесетог века између овде две већ неколико пута поменуте издавачке куће постигнут је договор о подели тржишта. Карл Бедекер ће се, према постигнутом договору, концентрисати на Западну

⁵ Konstantinopel und das westliche Kleinasien. Handbuch für Reisende von Karl Baedeker. Leipzig, Verlag von Karl Baedeker, 1905. 9 Kt., 29 Pl. u. 5 Grundrissen. XXIV + 275 S. Kt.

Konstantinopel, Balkanstaaten, Kleinasien. Archipel, Cypern. Handbuch für Reisende von Karl Baedeker. 2. Aufl. Nebent.: Baedekers Konstantinopel und Kleinasien. Leipzig, Baedeker 1914. LXXIV + 484 S. Mit 18 Karten, 50 Plänen und 15 Grundrissen. Mit Register.

⁶ Meyers Reisebücher. Türkei, Rumänien, Serbien, Bulgarien. 5. Auflage. Leipzig und Wien, 1898. X+414 S., 72 Anzeigenanhang. Mit 6 Karten, 26 Plänen und Grundrissen und 1 Panorama.

Meyers Reisebücher. Türkei, Rumänien, Serbien, Bulgarien. 6. Auflage. Leipzig und Wien, 1902. XII+384 S., 56 Anzeigenanhang.

Meyers Reisebücher. Türkei, Rumänien, Serbien, Bulgarien. 7. Auflage. Leipzig und Wien, 1908. XII+932 [392] S., 48 Anzeigenanhang.

и Јужну Европу, док ће Библиографски институт своју пажњу усмерити на исток и југоисток. Бедекер се притом обавезао да ће Библиографском институту уступити прикупљену грађу о Источној и Југоисточној Европи на даљу редакцијску обраду и објављивање. Ово је један од разлога којим се може објаснити већи број Мајерових издања посвећених региону Балкана првих деценија двадесетог века.

Прва карактеристика водича за туристе о којима је овде реч може се дефинисати на следећи начин: прошлост и савременост, културно-историјско наслеђе и модерна прегнућа. Таква је садржина текстова о појединим земљама, регионима, или насељима, о којима је писано у водичима. Све до Првог светског рата регион Балкана је био обично подељен у неколико целина, сходно тренутној политичкој ситуацији. Путни правци су били ти којима су у водичима повезивани поједини делови региона. Тако се у свим водичима описује пловидба Дунавом, од извора до ушћа, или путовање возом од Београда до Истанбула, са упућивањем на најважније споредне правце.

Оваква структура водича за туристе, по путним правцима, већ се била усталила у свим редакцијама и издавачким кућама широм немачког језичког подручја. Тек после Другог светског рата појављује се још један модел. Овога пута градови, као и места на којима се налазе културно-историјски споменици или природне лепоте сређени су абecedно, тако да корисник није морао више да у регистру ила у опису путног правца тражи место које га интересује, већ га је овако лакше налазио.

Прошлост и културно-историјско наслеђе описивано је у бедекерима на различите начине, али је унутрашња структура свуда била иста: положај града, опис самог насеља, споменици које треба посетити, историја насеља.

У водичима за туристе овде већ поменутих издавачких кућа, историјска прошлост је приказивана у неколико слојева, који се могу формулисати као: античко наслеђе, средњевековна историја, период османске владавине, развој у 19. веку.

Византијско наслеђе представљено је у водичима за туристе на два начина:

а) у описима појединих насеља као и културно-историјских споменика Србије,

б) у малим расправама, које су штампане у уводним деловима путовођа.

У литератури обедекерима већ је истицана једна важна карактеристика, која их је красила још од самих почетака издавања у 19. веку. Текстови су, наиме, најчешће у истом облику и садржини прштампавани из једног издања у друго. Промене су биле ретке, а чињене су само онда када је редактор утврдио на основу литературе или путовања на лице места да у опису постоје неке грешке.

Тако се, на пример, у белешкама о Београду, у сва три овде поменута издања Мајерових путних књига, налази иста реченица:

„У борбама између Византинаца, Бугара и Мађара више пута разаран“ (Meurers Reisebücher, 5, 1898, стр. 37; 6, 1902, стр. 34; 7, 1908, стр. 34).

И текст о Нишу идентичан је у сва три издања:

„Ниш је стари Naissus у Горњој Мезији, познат је као родно место Константина Великог, у чијој близини је Клаудије II 269. године победио Готе. Разорио га је Атила, а место је поново подигао и утврдио Јустиниан“ (Meyers Reisebücher, 5, 1898, стр. 47; 6, 1902, стр. 45; 7, 1908, стр. 42).

Ова кратка белешка о историји Ниша идентична је, као што је напоменуто, у сва три издања, а помињање насеља као родног места Константина Великог представља, може се слободно рећи, опште место у скоро свим водичима за туристе, како оним с краја 19. и почетком 20. века, тако и у оваквим издањима истих или сличних водича за туристе после Другог светског рата, па све до последње деценије 20. века.

Треће опште место, када је реч о византијском наслеђу у бедекерима, су изрази „византијска форма“ или „византијски стил“ (byzantinische Form, byzantinisches Still).

Ова два израза нису, наравно, опште место само у Мајеровим путним књигама, поменуте две синтагме користе се и данас у сличним едицијама. Али, ако изузмемо ону врсту водича за туристе у којима је описано само културно-уметничко наслеђе, и у којима је, нарочито после Другог светског рата, више и детаљније расправљано о појединим стилевима у градитељству, а они су у осталом тако специфично и конципирани, нигде нећемо наћи ближе или подробније објашњење шта се под овим изразима подразумевало.

Сличних израза има, у осталом, на страницама свих водича за туристе. С једне стране то је то је карактеристика језика, његова једноставност, често огољеност до крајњих граница, до којих је то могуће, а са друге стране, то је употреба израза за које су редактори текста већ претпостављали да су познати циљној групи корисника. За онога ко је у то време путовао у Италију, на пример, претпостављало се да му је већ позато шта значи „ренесансни стил“, а намернику у Грчкој, у описа Акропоља, не треба посебно објашњавати значење „грчког стила“ у градитељству. Исти је случај и са два поменута израза „византијска форма“ и „византијски стил“. Већ речју „византијски“ као да је све објашњено, корисник водича ће одмах знати из које епохе и од кога потиче овај стил.

Тако ће путник у Нишу, а према прилозима из поменута три Мајерова водича за путнике, одмах разумети о чему је реч када прочита да је у граду вредно посетити саборну цркву, коју су „1860. године српски градитељи подигли у византијској форми“ (Meyers Reisebücher, 5, 1898, стр. 46; 6, 1902, стр. 44; 7, 1908, стр. 42).

Већ је горе истакнуто да је једна од карактеристика водича за туристе прештампавање описа насеља и споменика из једног издања у друго без неких великих измена, а као другу одлику можемо истаћи њихово допуњавање новим подацима, који раније нису били забележени.

За разлику од петог издања Мајерове путничке књиге из 1898, где се Византија и византијски стил помињу само у описима Београда и Ниша, у шестом, штампаном четири године касније, 1902, у тексту о Јагодини налази, један нови податак. Поред ранијег описа насеља, да се у њему налазе остаци једне џамије и минарета, додат је и део реченице да насупрот

њима у месту „има нова црква у византијском стилу“ (Meyers Reisebücher, 6, 1902, стр. 41). И опет исти израз без икаквог детаљнијег објашњења или упућивања на литературу.

У седмом издању поменуте Мајерове путничке књиге задржани су изрази „византијски стил“ и „византијска форма“, у прилозима о Нишу и Јагодини, али су сада додата још два податка о Трстенику и манастиру Жичи. Описујући на које све излете, у трајању од четири до шест дана, путник може да пође из Ниша, редактор је навео и једно кружно путовање до Крушевца и манастира Љубостиње. Том приликом он ће моћи у Трстенику да види „лепу нову цркву у византијском стилу са звоником“ (Meyers Reisebücher, 7, 1908, стр. 38).

Други излет може да се направи до Краљева, а одатле на пет километара од места, налази се Манастир Жича. Изграђене је „између 1207. и 1220. године као крунидбени манастир Немањића“ а црква је скоро реновирана „у два стила, романском и византијском“ (Meyers Reisebücher, 7, 1908, стр. 39).

У сам освит Првог светског рата издавачка кућа Карла Бедекера, и поред већ поменутог договора о подели тржишта, поново се окреће Југоисточној Европи и 1914. године штампа већ горе поменути водич за туристе. На основу сачуване и објављене грађе о историјату ове издавачке куће, тешко је утврдити зашто је, на овај начин, прекршен постигнути договор. Сигурно да у овом случају не треба искључити ни политичке мотиве, као и све већу заинтересованост читалаца немачког језичког подручја за Источну и Југоисточну Европу.

Ово издање Карла Бедекера постаће неколико деценија касније, нарочито после Другог светског рата, модел за будуће водиче за туристе ове издавачке куће.

У књизи је задржан опис путовања по путним правцима, али је зато уводни део претрпео велике промене. Поред кратких и сажетих упутстава за путнике по Балкану о томе где се и како прибавља виза, напомена о поштанском саобраћају, царинској контроли, основних података о валутама појединих земаља, објашњења лингвистичке природе, са кратким текстом о језицима који се говоре на простору Југоисточне Европе, упутстава које годишње доба је најбоље за путовање и на које све трошкове путник мора да рачуна, предговор овог водича за туристе допуњен је и са три обимна чланка.

Први је о географији Балканског полуострва „Geographie der Balkanhalbinsel“ (Baedeker, 2, 1914, стр. XXIV-XXXII), а друга два „Хронолошки преглед“ (Chronologische Übersicht, Baedeker, 2, 1914, стр. XXXIII-XLII) и „Историја византијске и турске уметности“ (Zur Geschichte der byzantinischen und türkischen Kunst. Von Ernst Kühnel, Baedeker, 2, 1914, стр. XLIII-LXIV), представљају велику новину у водичима за туристе, не само Карла Бедекера већ и осталих издавача немачког језичког подручја.

Непуних десет странице ове књиге већ уобичајеног малог формата исписано је хронолошким прегледом најважнијих догађаја у Југоисточној Европи. Прва година у овом хронолошком низу везана је за Константина Великог, а последња за Балканске ратове 1912. и 1913. године и у центру

интересовања аутора налази се све до 1453. година Византија, док је она била стожер судбине и осталих земаља Балканског полуострва. На почетку саме хронологије запажају се два одсека, први од 323. до 395, а други од 395. до пада Константинопоља, до 1453. године. Тај први део посвећен је цару Константину и његовој делатности.

„323-337. Константин Велики. Победа хришћанства“

326. Први екуменски сабор у Никеји“

330. Византијон (Byzanz) главни град (Нови Рим, Константинопољ)“ (Baedeker, 2, 1914, str. XXXIII).

У години 395. забележено је да је пред смрт Теодосија I царство подељено на два дела, „Аркадије је добио Источно, а Хонорије Западно“, а потом и један поднаслов, који гласи: „395-1453. Источно римско (грчко, византијско) царство. (Baedeker, 2, 1914, str. XXXIV).“

Све до пада Константинопоља у турске руке централни део овог прегледа су године владавине појединих византијских царева. Наводимо овде неколико примера:

395—408	Аркадије	395-408	Arkadios
408—450	Теодосије II	408-450	Theodosios II
450—457	Маркијан	450-457	Markianos
457—474	Лав I	457-474	Leon I. der Große
474	Лав II	473-474	Leon II. Mitkaiser
474—475	Зенон	474-491	Zenon

или

1059—1067	Константин X Дука	1059-1067	Konstantinos X. Dukas
1068—1071	Роман IV Диоген	1067-1071	Romanos IV. Diogenes
1071—1078	Михаило VII Дука	1071-1078	Michael VII. Dukas Parapinates
1078—1081	Нићифор III Вотанијат	1078-1081	Nikephoros III. Botaneiates
1081—1118	Алексије I Комнин	1081-1118	Alexios I. Komnenos
1118—1143	Јован II Комнин	1118-1143	Johannes I. Komnenos

Када се године владавине појединих царева упореде са новим знањима из историје Византије, са оним које је објавио Георгије Острогорски, долази се до закључка да су разлике врло мало и да се срећу само у неколико случајева. Констанс II је, према аутору водича за туристе владао од 642. до 668, а према Острогорском од 641; Теодосије III 716. и

717, док код Острогорског то је било између 715. и 717. Овакве разлике, обично у по једној години, запажене су само још код Атанасија II, Лава VI, Константина VII, Романа I, Константина IX и царице Теодоре.⁷

Паралелно са овом хронологијом, аутор прегледа у бедекеру написао је и остале важније догађаје из историје народа Балкана који су се одиграли у време владавине појединих византијских царева, па се из текста могу израдити мање хронологије које се тичу, на пример, Срба или Турака.

Између 1143. и 1180. на престолу у Константинопољу седео је севастократор Манојло I Комнин, а у време од „1165. до 1195. Стефан I Немања, оснивач јаког, снажног и великог царства; оснивач династије која је владала до 1371. године“. Предпоследњу годину владавине Михаила VIII Палеолога обележио је од „1281. до 1320. Стефан Урош II Милутин, краљ Србије, који је освојио превласт на Балканском полуострву“. Андроник III Палеолог је морао да се помири са чињеницом да је од „1331. до 1355. године Краљ Стефан Душан Урош IV“ проширио границе Србије до неслућених пространа.

У хронологији су наведени и многобројни турски султани, и њихови походи. Посебно је истакнута година 1354. када Османлије ступају на европско тло – на Галипоље, потом пад Једрена 1363, Трнова 1393. или освајање Солуна 1430. године. Читалац може у прегледу да нађе и године владавине свих султана, од Османа I (1288-1326) до Мехмеда II Освајача, који „30. маја 1453. године улази у освојени Константинопољ“.

Византија и византијско наслеђе приказани су у водичима за туристе издавачких кућа Карла Баедекера и Библиографског института у два нивоа.

Један је шири по свом пространству и обухватао је територију целе Југоисточне Европе као и делове Мале Азије. Ту је интерес био усмерен, на првом месту, на Константинопољ, на срце Византије, и око овог знаменитог града плела се прича о једном царству.

Други ниво је регионални и обухватао је поједине земље Балканског полуострва. У центру пажње и интересовања била је, наравно, Византија, али се сада пратила и историјска позадина на мањим просторима, истицало се преплитање византијске културе са стваралаштвом новонасталих држава, које ће се једнога дана отргнути централном утицају Константинопоља, али исто као и Византија, подпасти под власт нове силе, Османског царства.

Хронолошки преглед најважнијих историјских догађаја на Балканском полуострву, онако како је објављен у водичу за туристе, представљао је за сваког путника драгоцен информативни материјал.

Сажет преглед, са исцрпним подацима о владарима и њиховим судбинама, преглед у којем лако могу да се повежу догађаји и да се читалац врло брзо оријентише у времену простора којим путује. С обзиром да је хронологија, како је већ речено, обухватала период закључно

⁷ Г. Острогорски, *Историја Византије*. Београд 1959.

са Балканским ратовима, косрисник је, барем на тај начин, упознат са бременом историјског наслеђа које је пред сам Први светски рат притискало Југоисточну Европу.

Преглед је писан у стилу целог водича за туристе, његов првенствени задатак је био да констатује историјске догађаје, не улазећи у узроке и последице многобројних неспоразума међу државама и народима. Стога се може слободно рећи да је историја Византија обрађена као и остале епохе на тлу Балкана - праћена је њена судбина од Константина Великог па све до пада главног града у руке Османлија - чиме је већ индиректно указано на културно наслеђе које је она оставила из себе. Према оваквом хронолошком прегледу, један од темељних камена култура балканских народа је и поменуто византијско наслеђе.

Djordje S. Kostić

BYZANTINE HERITAGE IN BAEDEKERS

The origins of modern guidebooks for tourists, that is travelers, date back to the 18th century and correlate with the publications of the Publishing House „Karl Baedeker“ from Germany. The pioneering work of Karl Baedeker was continued in the 20th century by his successors, as well as by numerous newly-formed publishing houses throughout Europe, like „Blue Guide“, „Berlitz“, „The Rough Guide“ and others.

However, the guidebooks for travelers are not only useful sources of tourist information, but they simultaneously present the picture of a foreign country to the domestic public.

A lot of studies have recently been written on the manner of forming a picture of „the other“, i.e. other nation, other country etc, yet, not enough of them deal with the role of a guidebook for travelers in this process.

Published for the widest reading audience, the guidebooks for tourists therefore represent one of major genres of the travelogue literature, on the basis of which the mentioned picture is formed.

The territory of present-day Serbia was presented at the end of the 19th and beginning of the 20th century in various titles and series of the publishing houses of Karl Baedeker and the Bibliographical Institute, both seated in Leipzig.

The Byzantine heritage was presented in tourist guidebooks through the descriptions of certain Serbian settlements, as well as in specific short treatises edited in the introductory parts of the guidebooks.

The Byzantine Empire and its heritage are shown in the tourist guidebooks edited by the publishing houses of Karl Baedeker and the Bibliographical Institute on two levels.

One level is more inclusive by the territory it covers, as it encompassed the entire Southeast European area and parts of the Asia Minor. In this, the interest was primarily focused on Constantinople, the very heart of the Byzantine Empire, and a whole story of the empire had been elaborated about this famous city.

The other level is regional and it included particular countries of the Balkans. The Byzantine Empire was, naturally, the center of attention and interest, but it also dealt with the historical background of smaller areas and it emphasized the intertwining of Byzantine culture with the creative endeavors of newly formed states, which would have broken free from the central influence of Constantinople, but, like the Byzantine Empire itself, soon fall under the authority of new power, the Ottoman Empire.

